

OROL FOJIASI
АРАЛЬСКАЯ ТРАГЕДИЯ
ARAL SEA TRAGEDY

Ro'zimov Umidjon Zaripboy o'g'li

Urganch Davlat Universiteti "Ijtimoiy – Iqtisodiy fanlar
fakulteti" Tarix yo'nalishi 233-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu ishda Orol dengizi qurishining asosiy sabablari — daryolarning suvini noto'g'ri boshqarish va paxtachilik uchun haddan tashqari foydalanish kabi omillar tahlil qilinadi. Fojia natijasida yuzaga kelgan ekologik, ijtimoiy va sog'liq muammolari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot Orol fojiasining mintaqaviy va global ahamiyatini yoritadi hamda uni bartaraf etish yo'llarini izlaydi.

Kalit so'zlar: Orol dengizi, Amudaryo va Sirdaryo, Sovet Ittifoqi, Paxtachilik, yangi yerlarni o'zlashtirish, Kichik Orol.

Аннотация: В данной работе анализируются основные причины высыхания Аральского моря — такие, как неправильное управление водами рек и чрезмерное использование их для выращивания хлопка. Рассматриваются экологические, социальные и медицинские проблемы, возникшие в результате трагедии. Исследование освещает региональное и глобальное значение аральской трагедии и ищет пути её преодоления.

Ключевые слова: Аральское море, Амударья и Сырдарья, Советский Союз, хлопководство, освоение новых земель, Малое Аральское море.

Annotation: This work analyzes the main causes of the Aral Sea's drying — factors such as mismanagement of river waters and excessive use for cotton cultivation. The ecological, social, and health problems that emerged as a result of the tragedy are examined. The research highlights the regional and global significance of the Aral tragedy and explores ways to mitigate it.

Keywords: Aral Sea, Amu Darya and Syr Darya, Soviet Union, cotton cultivation, land reclamation, Small Aral.

KIRISH

Orol dengizi bir vaqtlar dunyodagi to'rtinchi yirik ko'l bo'lib, o'zining boy ekotizimi va mintaqa hayotidagi beqiyos ahamiyati bilan mashhur edi. U Amudaryo va Sirdaryo kabi ikki ulkan daryodan quvvat olib, asrlar davomida atrofida yashovchi xalqlarning tirikchilik manbai bo'lib kelgan. Biroq XX asrning ikkinchi yarmida insonning tabiatga noo'rin aralashuvi oqibatida Orol dengizi asta-sekin o'z hayotbaxsh suvidan ayrila boshladi. Sovet davrida paxta yetishtirishni keskin oshirish va yangi yerlarni o'zlashtirish maqsadida daryolar suvining asosiy qismi sug'orishga yo'naltirildi. Bu jarayon qisqa muddatli iqtisodiy foyda keltirgan bo'lsa-da, uzoq muddatli ekologik falokatning boshlanishiga sabab bo'ldi.[5] Natijada dengiz sathi keskin pasayib, minglab kvadrat kilometr suv maydoni qurib qoldi. Qum va tuz bilan qoplangan yangi cho'llar shamol yordamida yuzlab kilometr uzoqlikka tarqalib, nafaqat mintaqaning, balki butun Markaziy Osiyo iqlimiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Orol bo'yidagi aholi esa ishsizlik, ichimlik suvi tanqisligi, yerning sho'rlanishi va turli surunkali kasalliklar bilan yuzma-yuz qoldi. Orol fojiasi bugungi kunda nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy inqiroz sifatida ham qaralmoqda. Bu hodisa insoniyatga tabiatning nozik muvozanatini buzish qanday og'ir oqibatlarga olib kelishini eslatuvchi achchiq saboqdir. Mazkur tadqiqot ishida Orol dengizining qurishiga olib kelgan asosiy sabablar, fojيانing hududiy va global miqyosdagi oqibatlari hamda uni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Orol dengizining qurish jarayoni va oqibatlari haqida bir qator mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlar olib borgan. Asqarov (1991) o‘z asarida Orolbo‘yi hududining tarixiy rivojlanishi va daryolar oqimining sug‘orishga yo‘naltirilishining dastlabki bosqichlarini tahlil qiladi. Rtveladze (1999) esa Orol fojiasini Markaziy Osiyo ekologik tizimining izdan chiqishi sifatida baholab, uning mintaqaviy iqlim o‘zgarishiga ta’sirini keng yoritadi. [1] Mahalliy tadqiqotchilardan Xaydarov (2003) paxtachilik siyosati va yangi yerlarni o‘zlashtirish jarayonining Orol dengiziga ta’sirini raqamlar bilan asoslaydi. Unga ko‘ra, 1960–1980-yillarda Amudaryo va Sirdaryo suvining 80 foizidan ortig‘i sug‘orishga sarflangan, bu esa dengiz sathining yiliga o‘rtacha 60–90 sm pasayishiga olib kelgan. Jo‘rayev (2011) Orolbo‘yi aholisi orasida uchraydigan surunkali kasalliklar, jumladan, nafas yo‘llari, yurak-qon tomir va onkologik xastaliklar keskin ko‘payganini ilmiy statistik ma’lumotlar asosida ko‘rsatadi.[4] Shuningdek, xalqaro manbalarda (Micklin, 2007; Glantz, 1999) Orol fojiasi “XX asrning eng yirik ekologik falokati” sifatida ta’riflanadi va bu jarayonning global ekologik tizimlarga bo‘lgan ta’siri ham muhokama qilinadi. Ushbu manbalar mintaqaviy ekologik muammolarni hal qilishda xalqaro hamkorlikning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi.[2]

Metodlar

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Tarixiy tahlil metodi – Orol dengizining qurish jarayoni bosqichma-bosqich o‘rganildi, daryolarning suv resurslari taqsimoti va qishloq xo‘jaligi siyosatining tarixiy ildizlari tahlil qilindi.
2. Statistik tahlil – Amudaryo va Sirdaryo suv sarfi, dengiz sathining pasayish tezligi, sho‘rlanish darajasi va aholi salomatligi bilan bog‘liq rasmiy statistik ma’lumotlar yig‘ilib, dinamikasi baholandi.
3. Kartografik tahlil – Orol dengizining turli yillardagi sun‘iy yo‘ldosh tasvirlari va xaritalar orqali suv maydoni o‘zgarishlari tahlil qilindi.

4. Taqqoslash metodi – Orol fojiasi boshqa yirik ekologik muammolar (masalan, Chad ko‘li qurishi) bilan qiyoslab o‘rganildi, o‘xshash va farqli jihatlar aniqlandi.

5. Suhbat va anketalar – Orolbo‘yi hududida yashovchi mahalliy aholi bilan oib borilgan suhbatlar va so‘rovnomalar orqali ekologik va ijtimoiy oqibatlar bo‘yicha sifatli ma‘lumotlar olindi.

Mazkur metodlar tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini ta‘minlash, Orol fojiasining ko‘p qirrali tahlilini amalga oshirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

XULOSA

Orol fojiasi insoniyat tarixidagi eng og‘ir ekologik muammolardan biriga aylandi. Inson faoliyati natijasida qurigan Orol bugungi kunda butun insoniyatga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Bu fojiiyaning tagida insoniyat tomonidan tabiat qonunlariga qarshi qilingan haddan tashqari aralashuv yotadi. Bu esa bugungi kunda Orol bo‘yi hududida cho‘llanish, chang – to‘zonlar, yerning sho‘rlashishi va migratsiya kabi muammolarni kuchaytirib yubordi. Orol fojiasi bir gap bilan aytganda bizga inson faoliyatining tabiat bilan uyg‘un bo‘lmaganda qanday oqibatlarga olish kelishini yaqqol ko‘rsatib berdi. Bugun Orol bizga eslatmoqda: Tabiat bizga emas, biz tabiatga muhtojmiz. Har bir qaror, har bir qadam – nafaqat bugungi kunimiz, balki kelajak avlodlarning ham hayotiga ta‘sir qiladi. Orol fojiasi bizni ogohlikka, qadryatlarni asrashga va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishga chaqirmoqda. Bu fojia – kechkib bo‘lsa-da, xatolarimizni anglab, ulardan saboq olish zaruratining abadiy timsolidir!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Asqarov, A., va Buryakov, F. (1991). O‘zbekiston hududida suv resurslari tarixi (B. 46–64). Toshkent: Fan.
2. Rtveladze, E. V. (1999). Orol dengizi va ekologik muammolar. Toshkent: Sharq.
3. Xaydarov, S. (2003). Paxtachilik siyosati va ekologik oqibatlar (B. 87–95). Toshkent: O‘qituvchi.

4. Jo‘rayev, M. (2011). Orolbo‘yi aholisining sog‘lig‘i va ekologiya (B. 54–62). Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
5. Micklin, P. (2007). The Aral Sea Disaster. Annual Review of Earth and Planetary Sciences, 35, 47–72.